

гідності, етичних ідеалів кожного народу; інтерес до національної мови, звичаїв, традицій, а також наявність почуттів взаємної толерантності та делікатності як стосовно національно «іншого» менталітету, духовних цінностей, так і носіїв іншої культури та думок, що не співпадають з власними.

Література

1. Абашкіна Н.В. Нові концепції навчання і виховання у сучасній німецькій педагогіці. Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1995. 32 с.
2. Библер В.С. Школа діалога культур. Искусство в школе. Москва, 1992. №2. С.48.
3. Відродження і розвиток культури України: проблеми історії, теорії і практики: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. Київ: Друкар. 1993. 170 с.
4. Гончаренко С. Не руйнувати, а реформувати. Товариш. 1997. №25. С.3.
5. Кант І. Критика способности суждения. Москва: Искусство, 1994. 367 с.
6. Косів М. Про духовне плебейство і не тільки. Культура і життя. 1995. № 27.
7. Луначарский А.В. Избранные статьи по эстетике /сост. А.Ермакова. Москва : Искусство, 1975. 391 с.
8. Макаренко А.С. О воспитании. Москва: Политиздат, 1988. С.27.
9. Маслов В.С. Теорія та практика культурологічного виховання. Київ: КВПІ, 1995. С.11-76.
10. Національна державна комплексна програма естетичного виховання. Проект / АПН України, Інститут українознавства КДУ ім.Т.Шевченка; Уклад. І.І. Зязюн, О.М. Семашко. Київ, 1994. С.23.
11. Педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів / О.Падалка, А.Нісімчук, І.Смолюк та ін.; Укр. пед.ун-т ім. М.Драгоманова. Київ: Українська енциклопедія, 1995. 254 с.
12. Men Near TV. Washington Post. 1995. 18.07. P.3.

References

1. Abashkina, N.V. (1995). New conception and achievement of the presently educated teacher. Kyiv: Institute of Systemic Education [in Ukrainian].
2. Bibler, V.S. (1992). School of dialogue of cultures. Iskusstvo v chhole. Moscow, 2, 48 [in Russian].
3. Revival and development of the culture of Ukraine: problems of history, theory and practice (1993 These are the speakers of the All-Ukrainian Science Conference Kyiv: Drukar) [in Ukrainian].
4. Goncharenko, S. (1997). Do not ruinovati, but reformat. Tovarych, 25, 3 [in Ukrainian].
5. Kant, I. (1994). Criticism of the ability of judgment. Moscow: Art [in Russian].
6. Kosiv, M. (1995). About spiritual plebeianism and not tilki. Culture and Life, 27 [in Ukrainian].
7. Lunacharsky, A.V. (1975). Selected articles on aesthetics. Moscow: Art [in Ukrainian].
8. Makarenko, A.S. (1988). About education. Moscow: Politizdat [in Ukrainian].
9. Maslov, V.S. (1995). Theory and practice of cultural education. Kyiv: KVGI, 11-76 [in Ukrainian].
10. The National State Comprehensive Program of Aesthetic Education (1994). Kyiv, 23 education [in Ukrainian].
11. Pedagogical technology: The first-hand seminar for universities. (1995). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia [in Ukrainian].
12. Men Near TV. (1995). Washington Post, 18.07, 3 [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2019 р.

УДК 17.03

DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191793>

Кундеревич Олена Вікторівна,
кандидат філософських наук, доцент
Київського національного університету
культури і мистецтв
I.kunderevich@gmail.com
ORCID 0000-0001-7248-5033

НЕПРАВДА ЯК МОРАЛЬНЕ ЗЛО В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Метою роботи є аналіз різновидів морального зла і проектів їх реалізації в історії культури, а також феномену неправди як прояву морального зла, аналіз способів виходу людства на шляхи суто особистої відповідальності, що веде до розвитку й вдосконалення особистості. **Методологія** дослідження базується на застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: аналізу, синтезу, логічного методу та методу узагальнень. **Наукова новизна** полягає у запропонованні методологічних підходів, що узагальнюють принципові позиції щодо розуміння феномену неправди (метафізична та інструментальна концепція) при аналізі історії філософсько-культурних інтерпретацій цього феномену. **Висновки** Реагуючи на умови оточуючого світу люди створюють основу розуміння дійсності, що відбивається в пам'яті загальної культури. Століттями вироблялася парадигма «морального захисту» себе від світу, влади, конкурентів тощо за допомогою механізмів неправди, омани, брехні, яка базувалася на феномені страху. Успадкована від далеких предків агресія є однією з необхідних якостей всього живого, але завданням культури є – переорієнтація агресивних імпульсів в суспільно-корисне русло.

Ключові слова: феномен неправди, моральне зло, агресія, страх, моральна природа, історія культури, відповідальність, суспільна свідомість, самосвідомість, свобода.

Кундеревич Елена Викторовна, кандидат философских наук, доцент Киевского национального университета культуры и искусств

Ложь как моральное зло в истории культуры

Целью работы является анализ разновидностей нравственного зла и проектов их реализации в истории культуры, а также феномена лжи как проявления нравственного зла, анализ способов выхода человечества на пути чисто личной ответственности, которые ведут к развитию и совершенствованию личности. **Методология** исследования базируется на применении общенаучных и специальных методов познания, в частности: анализа, синтеза, логического метода и метода обобщений. **Научная новизна** заключается в предложении методологических подходов, которые обобщают принципиальные позиции в понимании феномена лжи (метафизическая и инструментальная концепция) при анализе истории философско-культурных

інтерпретацій цього феномена. **Висновки.** Реагує на умови оточуючого світу люди створюють основу розуміння дійсності, що відображається в пам'яті загальної культури. Веками створювалися парадигми «моральної захисту» себе від світу, ворогів, конкурентів і т.д. з допомогою механізмів лжі, обману, неправди, яка базувалася на феномені страху. Спадкована від далеких предків агресія є одним з необхідних якостей всього живого, але завданням культури є переорієнтація агресивних імпульсів в соціально-корисне русло.

Ключові слова: феномен лжі, моральне зло, агресія, страх, моральна природа, історія культури, відповідальність, соціальне свідомість, самосвідомість, свобода.

Kunderevich Olena, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts

False as a moral evil in the history of culture

The purpose of the article is the analysis of varieties of moral evil and projects of their implementation in the history of culture, as well as the phenomenon of lies as a manifestation of moral evil, the analysis of ways of mankind exit on the path of purely personal responsibility, which leads to the development and improvement of personality. The research **methodology** is based on the application of general scientific and special methods of cognition, in particular: analysis, synthesis, the logical method and the method of generalizations. **Scientific novelty** consists in proposing methodological approaches, summarizing the fundamental positions in understanding the phenomenon of lies (metaphysical and instrumental concept) when analyzing the history of philosophical and cultural interpretations of this phenomenon. **Conclusions.** In response to the conditions of the surrounding world, people create the basis for understanding reality, which is reflected in the memory of a common culture. For centuries, the paradigm of "moral protection" of oneself from the world, the government, competitors, etc. have been created. through the mechanisms of lies, deception, lies, which was based on the phenomenon of fear. The aggression inherited from distant ancestors is one of the necessary qualities of all living things, but the task of culture is to reorient aggressive impulses to a socially useful course.

Key words: the phenomenon of lies, moral evil, aggression, fear, moral nature, cultural history, responsibility, public consciousness, self-consciousness, freedom.

«Людство може піти прямо тільки вичерпавши всі обхідні шляхи»

Г. Спенсер

Актуальність теми дослідження. Нове буття, перед яким стоїть філософія культури і новий спосіб міркування про буття, що розробляється нею, дає можливість по-новому подивитися і на проблему правди-істини та неправди-омани. Якщо філософія *cogito* (картезіанська філософія) розмірковувала про істину в науці, то перед філософією культури постає питання про істину-правду в культурі. В першому випадку мова йде про істинне знання про світ, що знаходиться «поза» знанням, «поза» суб'єктом *cogito*, в другому випадку – про істинність культурних значень (зразків, норм, цінностей), які протистоять не якомусь світові поза культурою, а людині, що знаходиться в самій культурі. Істинність культурних явищ залежить не від того, чи співвідносяться вони з чимось, що існує «поза» ними (істина: *adatquatio rei et intellectus* – відповідність речі й думки), а від того, чи будуть вони стверджуватися в дійсності.

Незважаючи на те, що поняття «зло» здається застарілим, пережитком далекого минулого, тим не менш, зло і сьогодні для нас є реальністю. Жан Бодріяр, зставляючи питанням, що сьогодні відбувається зі злом, відповідає: «воно проникло скрізь» [1]. Зло розосереджено, його сила вже не має єдиного початку. Згідно з Бодрієром, наш світ просякнутий злом наскрізь, і ми не знаємо мови, на якому можна говорити про зло. Поль Рікер у своїй теорії про символіку зла ґрунтується на тому, що зло в певному сенсі незбагнено для філософської рефлексії, оскільки розум обумовлює мислення, яке не вміщає зло, в той час як міфи і символи можуть допомогти нам його зрозуміти [2; 185].

Історії культури яскраво свідчить про те, що в усіх сферах, на рівнях колективного та особистого життя, неправда була і залишається настільки суттєвим фактором, що без її урахування та аналізу навряд чи можна скласти ґрунтовне уявлення про соціальні процеси та закономірності взаємовідносин людей. Без перебільшення можна стверджувати, що проблеми неправди й морального зла – одні з центральних у людському житті.

Аналіз досліджень і публікацій. На тему морального зла й неправди мудреці й філософи сперечаються століттями, але спроби якимось чином узагальнити знання про ці феномени розпочалися не так давно. Різні рівні відношення людини до дійсності висвітлюють різні грані зла. В емоційно-чуттєвому відношенні зло виступає як щось неприємне, таке що викликає відразу, страждання або жах, тобто різні види психічного дискомфорту. На утилітарному рівні зло постає як шкода, те що перешкоджає цілеспрямованій діяльності щодо задоволення потреб. З естетичної точки зору воно набуває характеристик потворного. У коло дослідження морального зла потрапляє суперечливе існування людини в культурі і, насамперед, у моралі.

До проблеми неправди, в її найрізноманітніших формах (від ілюзії до обману) виявляли інтерес представники різних наукових дисциплін, перш за все, це – філософи, культурологи, правознавці, психологи, соціологи, біологи, лінгвісти та ін. Одну з перших значних класифікацій неправди, а точніше, помилкового знання дав англійський філософ Френсіс Бекон. У трактаті «Новий органон» він запропонував свій метод очищення розуму від неправди, або «примар», як він їх називав. Неправда – багатоплановий культурний феномен. Її важко інтерпретувати як беззаперечне зло, тому що правда не виступає її абсолютною антитезою. Це дуже вдало довів французький соціолог Франсуа Кан у роботі «Досвід можливої філософії неправди».

Розширення сфер та форм прояву неправди стає дедалі все масштабнішим, тому потребує глибинного та всебічного вивчення. Німецький соціолог П. Штігніц запропонував навіть новий термін – «ментіологія» (вчення про неправду). Проблемою морального зла та неправди займалися майже всі

філософи минулого тією чи іншою мірою, особливо: І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, В. Соловйов, М. Бердяєв, В. Штерн, О. Ліпман, Ж. Дюпра та ін. Серед сучасних дослідників можна виділити: С. Бок, Л. Паскерелла, А. Кілліла, П. Екмана, А. Гусейнова, Р. Апресяна, Д. Дубровського, В. Знакова, А. Скрипника, А. Мясникова та ін.

Метою статті є аналіз різновидів морального зла і проектів їх реалізації в історії культури, а також феномена неправди як прояву морального зла та способів виходу людства на шляхи суто особистої відповідальності, що веде до розвитку й удосконалення особистості.

Виклад основного матеріалу. Простежити первісні звичаї та історичну генеалогію зла можна звертаючись до передісторії людства. На думку французького антрополога Ш. Летурно: «моральність первісної людини в початковий момент її розвитку стояла набагато нижче моральності тварин» [3; 111]. Для неї характерною була глибока зневага до людського життя. Ця позиція дуже драматизувала первісні звичаї. Вона поклала епізодичну ворожість індивідів та груп в основний принцип суспільного життя. Криваві конфлікти та підкорення слабких сильними не були одиничними чи головними взаємовідносинами між людьми, бо вони існували разом з елементами співробітництва на полюванні, військових та трудових операціях, з почуттями солідарності та взаємної прихильності. Уявляти первісний стан людства як тотальну ворожнечу означало б визначити його однобічно.

За класифікацією П. Рікера [4; 172-174], культура виробила чотири основні міфологічні парадигми походження зла:

1. З хаосу, довічного богам;
2. З гріхопадіння людини, її відвернення від Бога;
3. З трагічної долі героїв, яких спокушали злі боги;
4. З тілесного втілення душі.

Лише друга парадигма (біблійні міфи про Адама) виводять зло цілком із внутрішнього джерела. За багатьма ознаками вона не була первісною.

Найбільш давнім було розуміння зла не як результату свідомої діяльності людини, а як чогось зовнішнього по відношенню до неї, втіленому в «Іншому»: у ворогах, чаклунах, або в істотах чисто містичних (душах померлих, духах, демонах).

Типовим засобом міфологічної свідомості зла виступає «таємничість» злого наміру, що підключає у своє коло дії людську особистість, створюючи умови існування в інерції хибних проявів.

Культура, виробивши поняття морального добра та зла, здобула схильність дивитися крізь призму одного з них на цілі історичні епохи, вважати або те, або інше вихідним станом людського роду. Насправді, моральне зло не збігається цілком ні з тваринною спадковістю людини, ні з результатом відходу від природи. Люди впадають в аморальність не тільки тому, що зберігають у собі занадто багато «тваринного», і не тільки через те, що занадто віддаляються від природи. І та й інша причини часто діють разом. Завдяки культурі люди стають більш самостійними у ставленні до природи та один до одного. Вони знаходять здібність свідомо опановувати зовнішнім та внутрішнім світом, втручатися в хід процесів, раніше регульованих самою природою, але своїм впливом порушують той баланс протилежностей, який підтримує природа.

Проблема вивчення неправди має досить давню історію. Проблемам істинності та хибності знання приділяли увагу, насамперед, Платон та Аристотель. Античні філософи намагалися розібратися не тільки в сутності неправди й обману, але й в морально-психологічних аспектах цих явищ, а також напрацювати певні рекомендації, які б перешкоджали тотальному розповсюдженню технологій неправди й обману. У творах «Держава» й «Закони» Платон не один раз звертається до питань про те, чи завжди корисною є правдивість, та в яких випадках неправда може бути виправданою. Разом з тим філософ чітко розуміє, що неправду як таку «ненавидять боги і люди». Аристотель у творах: «Нікомахова етика», «Велика етика» та «Евдемова етика» характеризує правдивість (aletheia) як дещо середнє між нещирістю (eironeias) та хвалькуватістю, що виявляє себе у промовах, але не в усіх. Аристотель відносить цю «серединну» добродетель, перш за все, до висловлювань про те, що людина має по відношенню до свого майна, знань, здібностей, тобто тим якостям, які можуть бути корисними для інших громадян держави. «Доречність» та «своєчасність» вчинку виявляється у нього найважливішими критеріями розсудливості, тією серединою, без якої не можна помислити добродетелі. З цього виходить, що «правдивим» буде той, хто тримається середини та уникає нещирості та хвалькуватості.

Предметом філософсько-теологічних роздумів уперше зробив неправду бл. Августин. У середньовіччі вважали, що обман – це хвороба душі. Обман є вадою та руйнівно впливає на будь-яку добродетель. Св. Августин високо цінує людську мудрість і грецьку філософію, але виходячи з реального стану людини, стверджує, що тільки своїми зусиллями людині неможливо досягти повної істини. Він поставив проблему неправди як проблему гріха та вважав, що неправда завжди є гріхом, навіть тоді, коли вона не навмисна. З його точки зору, «брехун» заслуговує морального засудження завжди, навіть тоді, коли зло, що народжується неправдою, нікому не завдає шкоди. Св. Августин особливо був стурбований впливом неправди на характер людини. Він вважав, що той, хто один раз сказав неправду, незалежно від мотивів, якими керувався, відкриває таким чином шлях гріха у своїй

душі, оскільки наступного разу збрехати буде легше, а згодом, взагалі, неправдивість може стати рисою індивідуальної природи людини.

Авторитет «Сповіді», як й інших творів Августина, в яких мова йде про моральність та подолання гріховності шляхом покаєння і вдосконалення себе, був у середні віки дуже великим, навіть, можна сказати — непорушним. Тому викладене в «Сповіді» морально-психологічне вчення стало для західноєвропейського середньовіччя, у певному розуміння, нормативним, багато в чому обумовивши характер і проблеми схоластичної етики, а також на багато століть визначивши напрямок рішення моральних проблем.

Про свою схильність до неправди Августин говорить наступне: «Протягом дев'яти років, від дев'ятнадцяти до двадцяти восьми років мого життя, я жив хибними судженнями і вводив в оману інших, обманювався і обманював різними захопленнями своїми: відкрито – освітою, яка називається «вільною», таємно – те, що носило оманливе ім'я релігії» [5; 129]. Людська природа легко піддається звабі, цього не вдалося оминати і св. Августина: «Душа, хіба не розбещена вона? Вона вірить неправді і «живить вітри». І що означає «живити вітри», як не жити цих духів, тобто своїми хибними судженнями бути їм розвагою» [5; 136]. Св. Августин, безсумнівно оцінює неправду як зло, якого треба позбутися. Він долає цю ваду завдяки вірі і пише, життєрадісно стверджуючи: «від неправди вже пішов».

Французький філософ епохи Відродження М. Монтень у своїх роздумах доходить висновку про те, що не все в житті і вчинках людей можна пояснити раціоналістично. Неочікуваними, спонтанними можуть бути як добрі, так і злі дії людей. Глибоко захована сутність людини особливо відверто, незалежно від її волі виявляє себе у хвилини афектів, душевних потрясінь, коли ламаються перепони розуму. М. Монтень визнає, що людину легко обманути, в деяких випадках ми просто навіть не помічаємо обману. «Враховуючи, що я не помічаю шахрайства, я в такому випадку прекрасно бачу, що легко можу на це піти. Якщо інші мене обдурюють, то я у всякому разі усвідомлюю, що не здатен захистити себе від обману» [6; 234].

М. Монтень вважає, що засоби неправди і обману використовувалися виключно всіма законодавцями. «Не існує жодного державного устрою, вільного від домішок якої-небудь пишномовної нісенітничі чи брехні, необхідних, щоб накладати шори на народ і тримати його в покорі» [6; 356]. Отже, згідно М. Монтеня правителю обманувати і лицемірити допустимо, але робити він має це витончено і хитро.

Надалі, в історії культури, мислителі намагалися пом'якшити оцінку неправди, яку дав Августин Блажений. Згідно з Кантом, обов'язок має цінність *a priori*, його очевидність не базується на досвіді. Підкоряючи власну волю законам розуму, людина піднімається над чуттєвістю, що пов'язує її з природою. Якщо ми пригадаємо, що в царстві буття людський рід завдяки розуму займає центральне місце, то ми легко зрозуміємо, чому Кант в науці про мораль, а не в метафізиці, шукав основи природної теології. Естетична категоричність Канта, що примушувала його вважати задоволення і обов'язок не пов'язаними між собою, є мірою поваги, яку він відчував до гідності людини. Кант вважає, що неправда принижує гідність людини. Принижує себе кожний, хто говорить неправду, незалежно від мети, заради якої він це робить. Позиція І. Канта базується на тому, що людина не повинна ніколи залучалася до неправди (брехні). «Треба викоринити гниле місце нашого роду – лицемірство – звичку обманувати себе відносно своїх власних намірів, розмірковувати всупереч суворим законам обов'язку та піддавати сумніву їх силу, робити їх більш відповідними нашим бажанням та нахилам» [7; 168].

Категоричний імператив моралі є законом, обов'язковим для виконання чесними людьми. «Поступай тільки по тій максимі, відносно якої ти в той же час маєш бажати, щоб вона стала всезагальним законом» [7; 175]. Ця формула категоричного імперативу дозволяє легко перевірити максимуму неправдивої людини (брехуна). Обман такої людини підриває довіру до будь-яких обіцянок і породжує світ «закритих» людей, які постійно бояться чужих хитрощів.

Максима неправдивої людини (брехуна), таким чином, не тільки робить неможливим обіцянки, але й руйнує довірливе спілкування між людьми, призводить до стану апатії суспільне життя. До того ж, взаємний обман знецінює внутрішню цілісність кожної особистості, перетворює людину в засіб, інструмент чужої волі, випускаючи з кола бачення те, що розумна істота є «метою сама по собі».

Неправдива людина, як стверджує І. Кант, ставить себе не те щоб нижче тварин, але навіть і нижче речей. Іншому на неї не можна спиратися, тому що вона полишає себе визначеності, робить себе не особистістю, а «оманливою видимістю людини». Подібна аргументація дозволила І. Канту безумовно заперечувати неправду не тільки як порушення обіцянок і договору, але і в усіх інших її формах.

Особливе значення позиції І. Канта полягає в тому, що тільки повна відмова від моральної згоди на неправду, може скоротити її кількість. Етичні погляди І. Канта були сприйняті багатьма західними мислителями, які високо цінили роль права в культурі. Також, аналізу феноменів зла і неправди приділяли увагу Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, В. Соловйов, М. Бердяєв та ін.

У М. Бердяєва існує своя, оригінальна діалектика свободи, спираючись на яку він пояснює походження і присутність зла у світі. «Бог всесильний над буттям, але не над небуттям, але не над» ніщо», але не над свободою. І тому існує зло» [8; 164]. Основною характеристикою зла, за Бердяєвим, є те,

що воно є небуття. Так як небуття є «межа нудьги, порожнечі, безсилля» [8; 184], то зло можна перемогти лише зсередини, а не одним ненасильницьким недопущенням і винищенням.

Людська особистість формується саме у процесі розрізнення добра і зла, у встановленні меж зла. І тільки пройшовши через випробування всіх можливостей, і переживаючи досвід пізнання добра і зла, людина зможе наблизитися до розгадки таємниці зла. М. Бердяєв допускає, що можна йти до вищого добра через зло, тобто так чи інакше, досвід зла необхідний для того, щоб розкрити його сутність, як порожнечі, як брехні, як небуття. І це повинно сприяти його запереченню і знищенню.

Причину зла М. Бердяєв бачить у духовній гордині, яка вважає джерело життя не в Богові, а в самому собі. Ядром духовності є прагнення до досконалості, тобто воля стати краще, ніж ти є. Суть духовності – в усвідомленні самовдосконалення або, висловлюючись по-християнськи, в розкритті образу і подоби Божої в самому собі. Спотворення духовності починається з обману. Брехня і зло не мають власного буття, вони привертають не своїм справжнім обличчям, а масками (личинами), які «крадуть у добра» з претензією на знання істини і здійснення справедливості. «Боротися зі злом – значить непохитно і невпинно викривати його, оголювати перед усіма його справжні мотиви» [9; 173].

У своїй роботі «Парадокс брехні», яка не ввійшла, однак, поки ні в одне із зібрань творів, М. Бердяєв розкриває проблему брехні як індивідуальну, засновану на страху, так і брехню соціальну, яка часто стверджується як обов'язок і наповнює життя держав і суспільств, якою навіть пишаються як «запобіжником від розпаду і анархії» [10; 104]. М. Бердяєв пише про те, що брехня є головною основою так званих тоталітарних держав, вказує на те, що без організованої брехні вони не могли б бути створені.

Також, Бердяєв аналізує проблему брехні, яскраво представлену в творчості Ф. Достоєвського і Л. Толстого. У геніальній Легенді про Великого Інквізитора, зауважує Бердяєв, великий письменник розкрив не тільки діалектику свободи і авторитету, а й діалектику істини та брехні в організації «царства світу цього». Він поставив дуже глибоку проблему про руйнування особистості брехнею, відзначивши при цьому, що істина є небезпечною для самого існування цього світу.

М. Бердяєв показує у статті про «парадокс брехні», що Л. Толстой своєю творчістю і життєвою позицією, висловленою як непротивлення злу насильством, вимагає відмови від соціально корисної брехні. З цим пов'язано надзвичайне правдолюбство його літературної творчості. Людина повинна, перш за все, перестати брехати перед собою і перед Богом, перестати закриватися від істини, яка може заподіяти страждання, що не лестить людині, а іноді і прямо їй загрожує. Любов до правди є основна чеснота, і світ найбільше її потребує.

Причину виняткової ролі брехні і її всеосяжний характер в епоху, коли жив і писав М. Бердяєв, він бачив у змінах структури свідомості і «екстеріоризації» совісті. «Коли совість, яка виробляє моральні судження, переноситься з глибини особистості на колективи, то яка завгодно брехню може виявитися виправданою» [10; 106]. Філософ доходить висновку про те, що віра в перемогу над брехнею і злом передбачає віру в існування сили, що підноситься над світом, сили «надсвітової Істини», тобто Бога. Згідно Бердяєву, етика розкриває зміст однієї зі сфер трансцендентальної свідомості, яка є об'єктивною загальнолюдською свідомістю. А трансцендентальна свідомість уособлює собою систему правди.

Висновки. Дослідження природи прояву в людині моментів сходження по шляху моральності говорять про велике значення ірраціонального в людській природі. Моральні ж норми не дають достатнього уявлення про моральну свідомість. Норми, по суті, не є основними факторами морального життя, глибше норм лежать цінності, задля здійснення яких і виробляються норми. В розвитку моральної свідомості людства поступова настає фаза, коли про цінність вчинку починають судити не за його наслідками, а, значною мірою, за намірами як джерелом вчинку. Причому, протягом усього періоду зростання й розвитку індивідуально-особистісних рис одночасно поглиблювалося моральне усвідомлення внутрішніх мотивів вчинку і, відповідно, зростання ролі цього чинника в культурі.

Аналізуючи історію філософсько-культурних інтерпретацій феномена неправди, можна наголосити на певні методологічні підходи, що узагальнюють принципові позиції базових засад щодо її розуміння.

По-перше, це «метафізична концепція» або підхід (від Сократа крізь філософію І. Канта до сучасної гуманістичної соціології М. Шелера) – неправда й обман розглядаються як принципове порушення фундаментальних основ світобудови.

По-друге, це «інструментальна концепція» або підхід (софісти, ієзуїти, Макіавеллі, Міль, Бен-там, Гобс та ін.) – базується на функціональній методології і трактує неправду й обман як амбівалентні феномени, які можуть носити як структурно-руйнівні, так і структурно-створювальні характеристики, залежно від контексту застосування.

Реагуючи на умови оточуючого світу, люди створюють основу розуміння дійсності, що відбивається в пам'яті загальної культури. Надбання стають доступними та корисними для наступних поколінь. Але подібно до того, як імунна система може припускати помилки, що призводять до саморуйнування організму, так суспільна культура створює переконання, що деструктивно відображаються на долі людства. Століттями вироблялася парадигма «морального захисту» себе від світу, влади, конкурентів тощо, за допомогою механізмів неправди, омани, брехні, яка базувалася на феномені страху.

Успадкована від далеких предків агресія є однією з необхідних якостей всього живого, але завданням культури є – переорієнтація агресивних імпульсів в інше русло. Якщо культура не здатна цього зробити в необхідній мірі, то це стає її провиною, а не спадщиною. Не залишаючись байдужим до механізмів дії своєї природи, людство шукає шляхи усвідомлення свого справжнього призначення.

Література

1. Baudrillard J. La Transparence du Mal. 1990; Бодрийяр Жан. Прозрачность зла. Пер. с фр. Л. Любарская, Е. Марковская. Москва. 2000. Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3413/3424>.
2. Рикер Поль. Очерки о герменевтике. Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И. С. Вдовиной. Москва: Академ. Проект, 2008. 695 с.
3. Летурно Ш. Прогресс нравственности. (Научно-популярная библиотека). Издание Ф. Павленкова. Пер. с фр. Э. Зауэр. Санкт-Петербург: Типография, Москва. Меркушева, 1910. XVI, Санкт-Петербург, 1910. 384 с.
4. Ricoeur P. The symbolism of evil. Boston. 1969. P. 172-174
5. Августин Аврелий. Исповедь. Москва: Республика, 1992. 335 с.
6. Монтень М. Опыты. Избранные главы: Пер.с фр. / Сост., ступ. Ст., примеч. В.П. Яковлев. Москва: Изд-во «Феникс», 1998. 554 с.
7. Кант И. Основоположения к метафизике нравственности . Сочинения. В 6 т. Т. 4. Ч. 1. Москва, 1964. 510 с.
8. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого. Москва: АСТ; Харьков: Фолио, 2005. 622 с.
9. Скрипник А.П. Зло как онтологическая проблема. Проблема зла и теодицеи: Материалы междунар. конф., Москва, 6-9 июня 2005 г. 239 с.
10. Бердяев Н.А. Парадокс лжи. Человек. 1999. № 2. С. 104,106.

References

1. Baudrillard (1990). Jean. La Transparence du Mal [in France]; Baudrillard J. (2000). The transparency of evil. (L. Lyubarskaya, E. Markovskaya, Trans). Moscow. Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3413/3424> [in Russian].
2. Ricoeur Paul (2008). Essays on hermeneutics. (I. S. Vdovina, Trans). Moscow: Academ. Proyekt [in Russian].
3. Leturno S. Progress of morality (1910). (E. Sauer, Trans). St. Petersburg: Printing House, Moscow. Merkusheva [in Russian].
4. Ricoeur P. (1969). The symbolism of evil. Boston [in USA].
5. Augustine Aurelius (1992). Confession. Moscow: Respublika [in Russian].
6. Montaigne M. (1998). Experiments. Selected chapters. Moscow: Izd-vo «Feniks» [in Russian].
7. Kant I. (1964). Foundations to the metaphysics of morality. Compositions. Moscow [in Russian].
8. Berdyaev N. A. (2005). The dialectic of the divine and the human. Moscow: AST; Kharkov: Folio [in Ukrainian].
9. Skripnik A.P. (2005). Evil as an ontological problem. The Problem of Evil and Theodicy. Proceedings of the International Conference. Moscow [in Russian].
10. Berdyaev N.A. (1999). The paradox of lies. Chelovek, 2, 104-106. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2019 р.